

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

JONNE HARMSMA

DE OUDE VOS

REFLECTIONS ON HISTORICAL DISTANCE – INTERNATIONAAL
CONGRES OVER HET WERK VAN FRANK ANKERSMIT

Krisis, 2010, Issue 1

www.krisis.eu

Op donderdag 28 en vrijdag 29 januari 2010 vond in het Groningse Academieggebouw een congres plaats dat in het teken stond van het aanstaande afscheid van Frank Ankersmit in april van dit jaar. De organisatie was erin geslaagd een indrukwekkende sprekerslijst samen te stellen. Met namen als John Zammito, Jörn Rüsen en Mark Bevir – en drie kwartier gereserveerd voor een bijdrage van Frank Ankersmit zelf – beloofde het een interessant congres te worden.¹ Niet alleen de sprekerslijst was uitermate internationaal, ook het publiek bestond uit studenten en onderzoekers van over de hele wereld. Het aantal geschiedenisstudenten uit Groningen viel enigszins tegen, maar daar stond publiek uit landen als België, Spanje en zelfs Japan en Chili tegenover.

Het congres in Groningen – dat, zoals een van de voorzitters van het congres, Ed Jonker, benadrukte, dé plek in Nederland is voor een geschiedfilosofisch congres – was opgebouwd rondom het thema *historical distance*.² Er waren grofweg twee richtingen te bespeuren waarbinnen ‘afstand’ werd uitgewerkt. Zo waren er verschillende sprekers die vanuit een enigszins vertrouwde postmoderne visie de onbereikbaarheid van het verleden benadrukten, terwijl andere sprekers vanuit het idee van de historische ervaring juist beschreven hoe de historicus met het verleden in contact kan komen. De positie van Frank Ankersmit is hierbij zeer inte-

ressant. In de afgelopen decennia heeft Ankersmit vooral te boek gestaan als ‘postmoderne’ geschiedfilosoof en inderdaad onderschrijft hij het probleem van de subjectiviteit van historici in talige representaties van het verleden en bestempelt hij de breuk die het postmodernisme betekende met de positivistische insteek van het historisme als essentieel. Desalniettemin is Ankersmit nooit gestopt bij het instemmen met de problemen van de geschiedschrijving die het postmodernisme op magistrale wijze heeft blootgelegd. Voor Ankersmit waren deze problemen juist het uitgangspunt voor een ‘positieve’ draai en bewijs voor de unieke positie van de geschiedschrijving ten aanzien van het verwerven van kennis over de werkelijkheid – waarover zo meteen meer.

Het congres begon met een introductie van Karel van Berkel, die het thema introduceerde en benadrukte dat ondanks het feit dat Ankersmit niet direct over het onderwerp geschreven heeft het toch een centrale plaats in zijn werk inneemt. Ankersmit zelf kwam – was het gepland? – vijf minuten te laat binnen, waardoor hij direct een daverend applaus kon ontvangen. De eerste spreker, Mark Salber Phillips, was waarschijnlijk degene die het meest direct over historische afstand heeft geschreven, gezien zijn artikelen *Distance and historical representation* en *Relocating inwardness. Historical distance and the transition from enlightenment to romantic historiography* en zijn huidige project aan de universiteit van Yale ‘*To bring the distant near: historical distance in the shaping of the past*’. De belangrijkste pointe van Phillips was dat historische afstand niet alleen op een dimensie van tijd slaat, maar een mobiel en complex begrip is. Phillips onderscheidde formele, affectieve, ideologische en cognitieve historische afstand waarin elke historische periode en figuur op een verschillende afstand tot ons staat. Phillips ziet de activiteit van historici dan ook als een actieve, dynamische en altijd veranderende vorm van ‘vertalen’. Naast het feit dat afstand volgens hem een diffuus en dynamisch karakter heeft, is de afstand tussen de historicus als subject en het historische object van studie van essentieel belang en daardoor, zo verklaart Phillips in zijn lezing, is ‘historical distance barely different than history’.

Terwijl het fundamentele belang van de onderscheid tussen het subject en object ten behoeve van het uitoefenen van geschiedschrijving door geen enkele van de sprekers werd betwist, werd tijdens het congres al snel

duidelijk dat er onderscheid bestaat tussen grofweg twee benaderingen van het thema *historical distance*. Dit hangt samen met de impact van het in 1973 verschenen *Metahistory* van de hand van Hayden White. Met het verschijnen van dit boek werd afstand genomen van het idee dat een historische tekst alleen maar verwijst naar de historische werkelijkheid. De objectieve historicus werd definitief ontmaskerd als subjectief en het verleden verdween definitief achter de horizon – buiten het zicht van het heden. In de postmoderne geschiedfilosofie lag de focus dan ook vooral op de tekstuele en subjectieve problematiek van de geschiedschrijving. De kloof tussen het verleden en de historicus zou niet gedicht kunnen worden door de historische taal van de geschiedschrijving en historische representaties vertelden vanaf dat moment meer over het betrokken subject dan over de beschreven historische werkelijkheid. Aviezer Tucker en Mark Bevir stonden met hun lezingen in het verlengde van deze visie en daardoor, zoals ik zal betogen, lijnrecht tegenover Frank Ankersmit en enkele andere sprekers op het congres.

Mark Bevir beschreef in zijn lezing het belangrijkste onderscheid tussen hem en Ankersmit als het verschil tussen *matching* en *making*. De essentie van dit onderscheid ligt in het feit dat volgens Bevir het voor de historicus niet mogelijk is om te ‘vergelijken’, waardoor er binnen de geschiedschrijving altijd sprake is van het ‘maken’ van nieuwe geschiedenissen. Het verleden dat historici proberen te beschrijven is niet bereikbaar en niet representeerbaar, waardoor de visie en de beschrijvingen van historici altijd losstaan van het daadwerkelijke verleden. Voor Ankersmit ligt dit anders. Het verschil tussen Ankersmit en Bevir ligt in de mogelijkheid om tot de historische werkelijkheid door te dringen. Voor Bevir is dit onmogelijk; de kloof tussen het historische object van onderzoek en het heden waarin de historicus leeft is onoverbrugbaar waardoor er voor historici niets anders opzit dan het scheppen van hun eigen geschiedschrijvingen. In dit opzicht ligt Bevirs begrip *making* dicht bij de extreme variant van postmoderne geschiedfilosofie die we bij Keith Jenkins vinden, waarbij geschiedschrijving wordt gereduceerd tot niets anders dan het schrijven van spannende verhalen over een verleden dat compleet onbereikbaar is – hoewel Bevirs insteek toch een stuk constructiever is dan die van Jenkins. Ook Tucker gaat mijns inziens uit van een dergelijke visie op de geschiedschrijving, al richtte hij zich in zijn

lezing meer op de reductie van het onderscheid tussen natuurwetenschappen en geschiedschrijving.

De essentie van het verschil tussen Bevirs *making* en Ankersmits *matching* ligt dus in de mogelijkheid die Ankersmit voor historici ziet om tot de historische werkelijkheid door te dringen. Volgens Ankersmit kan de historicus tot het verleden komen door middel van de historische ervaring. Het besef dat het ongeproblematiseerde vertrouwen in een objectieve geschiedschrijving definitief achter ons ligt, zorgt ervoor dat Ankersmit een verschuiving van de nadruk op taligheid naar de ervaring als veelbelovend – en misschien zelfs noodzakelijk beschouwt.³ Een historicus zou met het verleden in contact kunnen staan via een ‘sublieme historische ervaring’. Paradoxaal genoeg is hierbij de historische afstand van groot belang. Pas wanneer het verleden van het heden is “afgebroken” en definitief tot een *foreign country* is verworpen kan de historicus deze historische afstand overbruggen door middel van de ervaring. Dat de historicus deze ervaring van het verleden moet representeren in taal – en dat dit problematisch is en blijft – staat ook voor Ankersmit buiten kijf. Dit probleem van de taal ontstaat echter pas ‘nadat we (weer) ons (min of meer) ‘normale’ zelf zijn geworden’. Alleen echt grote historici – die Ankersmit dichters noemt – bezitten het ‘sublieme talent (...) om de ervaring te laten spreken’.⁴ De sublieme historische ervaring is dus een ‘ervaring (die) uitstijgt boven of triomfeert over de breuk tussen object en subject’.⁵

Terwijl de postmoderne geschiedfilosofen sinds 1973 een onoverbrugbare kloof tussen het subject en het object van historisch onderzoek hebben geslagen en boeken vol hebben geschreven over de onmogelijkheid het verleden te bereiken, denkt Ankersmit deze kloof te kunnen dichten door middel van de sublieme historische ervaring. De subjectiviteit van de historicus, zo benadrukt Ankersmit, moet hierbij niet worden opgevat als een fundamentele zwakte, maar juist als een essentiële en methodologische kracht van de historische wetenschap. Zoals Ed Jonker prachtig omschreef tijdens de afsluiting van het congres, is Ankersmit in zijn houding ten opzichte van de geschiedfilosofie van dit moment te omschrijven als een ‘oude vos’ die zijn gehele carrière, omgeven door postmodernistische collega’s, zijn streken uithaalt en met de insteek dat

de historische afstand kan worden overbrugd ‘iedereen voor de gek heeft gehouden’.

Tijdens een van de vragensessies van het congres wees Ankersmit Tucker op het hoefijzeridee, waarmee hij bedoelt dat er geen sprake is van een piramide die de wetenschappen naar hun betrouwbaarheid rangschikt (met de fysica en natuurwetenschappen bovenaan en de geschiedenis in al zijn subjectiviteit onderaan bungelend), maar veeleer van een hoefijzer. Aan het ene uiteinde van het hoefijzer bevinden zich de positivistische natuurwetenschappen en aan het andere uiteinde bevindt zich de geschiedschrijving – beide kunnen leiden tot zinvolle kennis over de werkelijkheid. De implicatie van deze visie is dat er voor Ankersmit twee verschillende methoden bestaan om tot kennis te komen van de werkelijkheid waarin wij mensen leven of hebben geleefd. De exacte wetenschappen kunnen hun object van studie objectiveren en de resultaten van proeven en experimenten observeren en op die manier tot kennis komen. Wanneer menselijke subjecten het object van studie zijn wordt dit echter problematisch – meer nog wanneer deze studie-objecten zich in een veren grijs verleden bevinden. Ankersmits ervaringsbegrip en zijn empiristische methode staan dan ook ver van het positivistische empirisme van de natuurwetenschappen af. Het empirisme van de historische ervaring komt meer in de buurt van de definitie van empirisme door Henri Bergson:

‘Het ware empirisme neemt zich voor het originele zelf zo dicht mogelijk te benaderen, het leven ervan te verdiepen en door een soort van “spirituele auscultatie” de ziel ervan te voelen kloppen.’⁶

Bij deze ervaring van het verleden is de subjectiviteit van de historicus geen probleem of nadeel zoals in de postmoderne visie veelal wordt beweerd, maar veeleer de kracht van de historicus. In navolging van Johan Huizinga leidt de historische ervaring voor Ankersmit tot een direct en doordringend beeld van het verleden. Bovendien is het juist via de persoonlijkheid van de historicus – zijn voorkeuren, herinneringen en eigen geschiedenis – dat dit verleden zich specifiek aan hem kan openbaren. Kierkegaards bewering dat de ‘waarheid een subjectiviteit is’, zou in het geval van de historische ervaring en het onderscheid tussen de positivisti-

sche en antipositivistische of historische vorm van empirisme, volledig kunnen worden begrepen. Ankersmits historisch empirisme ‘noopt tot antipositivisme’.⁷ De historicus moet noch gezien worden, noch zichzelf zien als objectief medium tussen verleden en heden. In de subjectiviteit van de persoonlijkheid van de historicus ligt juist de kracht van diens werkwijze.

Nu we de postmoderne traditie van geschiedfilosofie en de doorwerking daarvan in de lezingen van Tucker en Bevir in ogenschouw hebben genomen, is het interessant om enkele andere lezingen te behandelen. Op de eerste dag van het congres gaven zowel John Zammito als Jörn Rüsen een fascinerende lezing. Zammito riep op tot een nieuwe romantiek, niet in de vorm van Ankersmits ‘romantische’ en op gevoel gebaseerde ervaring van het verleden, maar als de terugkeer van het organicisme van de romantiek en het heroverwegen van de plaats van de mens binnen de natuur. Dergelijke vragen zijn tegenwoordig zeer relevant ten aanzien van de toenemende interesse in een evolutionair perspectief op de geschiedschrijving (bijvoorbeeld in de vorm van *universal history*), maar in het kader van deze bespreking van de historische ervaring minder relevant. Ook de lezing van Jörn Rüsen was bijzonder interessant en net als Zammito sprak Rüsen zeer bevlogen over zijn thematiek, in dit geval de *history beyond history*, oftewel *the abyss between occurrence and cognition of history*. Het thema historische afstand werd in deze lezing benaderd vanuit het verschil tussen het moment waarop geschiedenis door historische actoren wordt gemaakt en de latere activiteit van historici die deze geschiedenis beschrijven. De thematiek rond de historische ervaring kwam op dag twee, met de lezingen van Tucker en Bevir, en later de bijdragen van Jürgen Pieters en Ewa Domanska, meer aan bod.

Ewa Domanska besprak in haar lezing de ‘nucleaire Holocaust’ van Hiroshima. Het moment van vernietiging door de atoombom is daar vastgelegd door een ‘schaduw’ op een stoepje waar een man op het moment van de inslag heeft gezeten. Domanska beargumenteerde dat in dit extreme voorbeeld het verleden nog altijd ‘aanwezig’ is en dus kan worden ervaren. Wat zij precies wilde bewerkstelligen met dit voorbeeld van aanwezigheid van het verleden werd niet helemaal duidelijk, maar belangwekkend was de manier waarop zij zich in krachtige bewoordingen uitsprak

voor wat zij een *revolution from below* noemde. Een revolutie in de geschiedfilosofie vanuit de historische ervaring. De historicus en de geschiedfilosoof zouden zich moeten richten op onconventionele vragen en daarmee onderzoek doen naar de dingen die afwezig zijn, die vergeten zijn en naar de gaten in ons historische denken. In deze context brak Domanska een lans om het gebruik van de metafoer te vervangen door dat van de metonymie. Zonder verder in te gaan op het begrip *presence* – aangezien alleen Ewa Domanska dit begrip welgeteld een keer noemde – wil ik benadrukken dat de manier waarop Ankersmit de historische ervaring gebruikt om de kloof tussen heden en verleden en subject en object te overbruggen, overeenkomt met het idee *presence*, waarin via de metonymische *transfer of presence* een ervaring van het verleden kan plaatsvinden.⁸

Jürgen Pieters legde in zijn lezing de nadruk op het gebruik van voorbeelden uit de literatuur waarin volgens hem een sublieme historische ervaring plaatsvindt. Pieters benadrukte dat bepaalde passages in literaire werken de afstand tussen heden en verleden en subject en object kunnen overbruggen. Dit gebeurt volgens Pieters wanneer er sprake is van *character narration* in een tekst, waarbij de schrijver tegelijkertijd een gebeurtenis *ervaart* en *verhaalt* (*experiencing* en *narrating*). Wanneer dit ervaren en verhalen samenkomen, vallen ook het heden en het verleden samen – zoals Pieters Ankersmit aanhaalt: ‘Alle ruimtelijke en temporele demarcaties zijn tijdelijk opgeheven; het is alsof het temporele traject tussen verleden en heden, in plaats van ze te scheiden, hun ontmoetingsplek is geworden. De historische ervaring verenigt verleden en heden in een korte maar extatische kus.’⁹

Het thema historische afstand maakte tijdens het congres een duidelijk onderscheid zichtbaar, waaruit blijkt dat de theorie van de geschiedenis op een kruispunt staat – of in de terminologie van Jan Romein, *op het breukvlak van twee eeuwen*. Er lijkt behoefte te bestaan aan nieuwe benaderingen van de geschiedschrijving en het verleden, waarbij de relatie tussen het werk van de historicus en de historische werkelijkheid van groot belang is. Het postmodernisme schenkt velen niet langer voldoening en op basis van de geleerde lessen proberen verschillende geschiedfilosofen nieuwe invalshoeken en fundamenten voor geschiedschrijving en het denken daarover te vinden. Een nieuwe verbinding tussen heden en

verleden, tussen het subject en zijn object van studie, is hierbij van groot belang. Het is daarom bijzonder interessant om te zien dat Ankersmit niet alleen staat als ‘oude vos’. Zo corrigeerde Jacques Bos al in 2008 het beeld dat Hans Kellner schetste van Ankersmit als buitenbeentje bij de ‘vergadering’ van postmoderne geschiedfilosofen. Bos wees hierbij op de door Runia aangezwengelde discussie rondom *presence*, waarin ook de mogelijkheid van een ‘onbemiddeld contact met het verleden’ centraal staat.¹⁰ Ook op dit congres bleek Ankersmit niet het buitenbeentje, maar spraken ‘medevossen’ van verschillend pluimage die allen op de een of andere manier gebruikmaken van het begrip historische ervaring. Deze historici en filosofen richten zich niet langer op de horizontale aspecten van geschiedschrijving, waarbij vooral historici zelf en de problemen van geschiedschrijving centraal staan, maar zij wagen zich langzamerhand weer aan het leggen van verticale banden tussen heden en verleden. De subjectiviteit van de historicus wordt hierbij niet als probleem gezien, maar juist als de unieke kracht van de historische methode. Deze methode is, zoals Ankersmit in *De sublieme historische ervaring* benadrukt, niet een vaststaand stramien maar veeleer een open, individuele en persoonlijke verhouding tot de materie. Op die manier kan de historische ervaring essentieel zijn om de geschiedschrijving op een constructieve manier nieuwe legitimiteit te schenken.

Jonne Harmsma is researchmasterstudent ‘modern history and international relations’ aan de Rijksuniversiteit Groningen in de afstudeer-richting geschiedfilosofie.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.

¹ De overige sprekers waren Mark Salber Phillips, Hans Kellner, Herman Paul, Aviezer Tucker, Rik Peters, Jürgen Pieters en Ewa Domanska.

² Het is te hopen dat, ondanks het aanstaande vertrek van Frank Ankersmit, Nederland en specifiek Groningen deze opzienbarende rol als innovatieve en invloedrijke geschiedfilosofische outsider internationaal kan blijven vervullen.

³ Frank Ankersmit (2007) *De sublieme historische ervaring*. Groningen, 14.

⁴ Ibidem, 245-246.

⁵ Ibidem, 192.

⁶ Citaat in Leszek Kolakowski (2003) *Bergson*. Kampen, 45. Origineel in Henri Bergson (1962) *La pensée et le mouvant. Essais et conférence*. Parijs, 196.

⁷ Ankersmit, *De sublieme historische ervaring*, 14.

⁸ Voor publicaties over *presence* zie: Eelco Runia (2006) 'Presence'. *History and Theory* 45, 1-29; Frank Ankersmit (2006) "'Presence" and myth'. *History and Theory* 45, 328-336; Ethan Kleinberg (2009) 'Presence in absentia'. *Storia della Storiografia* 55, 43-59.

⁹ Ankersmit, *De sublieme historische ervaring*, 116.

¹⁰ Jacques Bos (2008) 'De sublieme historische ervaring revisited'. *Krisis* 3, 62-63.